МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ВАСЬКІВСЬКА ОЛЬГА ЛЕОНІДІВНА

УДК 655.4/.5(477)"1917/1920"

КНИГОВИДАВНИЧА СПРАВА В УКРАЇНІ 1917—1920 рр.

27.00.05 – теорія та історія видавничої справи та редагування

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук із соціальних комунікацій

Київ – 2019

Дисертація є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Роботу виконано в Київському національному університеті культури і мистецтв, Міністерство культури України, м. Київ

Науковий керівник: доктор технічних наук, професор
Сенченко Микола Іванович,
Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова»,
директор.

Офіційні опоненти: доктор наук із соціальних комунікацій, професор
Маркова Вікторія Анатоліївна,
Харківська державна академія культури,
завідувач кафедри журналістики;

кандидат педагогічних наук, професор
Медведєва Валентина Миколаївна,
Київський національний університет культури і мистецтв,
професор кафедри інформаційних технологій.

Захист відбудеться «29» травня 2019 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.807.04 у Київському національному університеті культури і мистецтв за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36, ауд. 209.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36.

Автореферат розісланий «26» квітня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Н. А. Бачинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. У системі досліджень соціокомунікаційної діяльності видавничої справи вагоме місце посідають праці з книговидання періоду Української революції, які за роки незалежності зазнали суттєвих змін в постановці проблеми. Роботи українських науковців доводять, що перетворення в соціально-культурній сфері, які відбувалися в державі в зазначений період, сприяли виробленню прогресивних ідей щодо розбудови нової країни і книговидавнича сфера стала одним з інструментів досягнення поставлених цілей.

Завдяки діяльності українських урядів: Української Центральної Ради (УЦР), Української Народної Республіки (УНР), Гетьманату, Директорії – видавнича справа в державі стала могутнім фактором піднесення духовності народу та формування національної свідомості. Вперше книговидання розглядалося на державному рівні, надавалася організаційна підтримка та фінансова допомога видавничим осередкам, які діяли на терені України, внаслідок чого в рази зріс випуск книжкових видань українською мовою. Державницький курс щодо розвитку книговидання та забезпечення населення літературою рідною мовою підтримали відомі політики, громадські діячі, письменники, які прямо чи опосередковано впливали на видавничі процеси.

Особливу актуальність теми визначає наукова нерозробленість концептуальних засад організації системи книговидавничої справи в Україні 1917–1920 рр., як важливого складника інформаційного простору. Аналіз цього процесу дасть змогу висвітлити малодосліджені сторінки історії книговидання та розширити джерельну базу досліджень у царині культурних здобутків нашого народу.

Теоретико-методологічну базу дослідження склали основні принципові підходи, викладені в роботах науковців з соціальних комунікацій, видавничої справи, книгознавства (О. Біличенко, О. Дроздова, Я. Ісаєвич, Т. Ківшар, В. Маркова, В. Медведєва, М. Низовий, Я. Прихода, В. Ревегук, В. Різун, Д. Розовик, Н. Романюк, М. Сенченко, Ю. Телячий, М. Тимошик, О. Холод, Л. Фіть).

Узагальнюючи науковий матеріал із досліджуваної теми, можна зробити заключення, що переважна частина проаналізованих праць фрагментарно висвітлює складний процес розбудови книговидавничої справи зазначеного періоду. Це й зумовило вибір теми дисертації.

Праця становить значний науковий інтерес як для українських, так і для зарубіжних дослідників.

Зв'язок роботи з науковими проблемами і темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною наукової роботи, затвердженої рішенням колегії Держкомтелерадіо від 25 грудня 2012 р. № 10/46 і наказом Держкомтелерадіо від 29 грудня 2012 р. № 355 до виконання Книжковою палатою України за бюджетною програмою «Прикладні розробки у сфері засобів масової інформації, книговидавничої справи та інформаційно-бібліографічної діяльності, фінансова підтримка розвитку наукової

інфраструктури». Дисертаційна робота виконана відповідно до теми наукової роботи Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова» «Розроблення і комплексний аналіз адміністративних даних випуску видань України у 2018–2019 рр. та формування електронних довідково-інформаційних ресурсів» (Державний реєстраційний номер 0119U00134) та цільової комплексної програми науково-дослідної роботи Київського національного університету культури і мистецтв (КНУКіМ) «Актуальні проблеми інформаційно-комунікаційної науки й освіти» (Державний реєстраційний номер 0118U100212).

Мета дисертаційної роботи – висвітлити, узагальнити та об'єктивно оцінити процес розбудови книговидавничої справи в Україні 1917–1920 рр.

Відповідно до мети визначено такі **завдання:**

– проаналізувати стан розробленості проблеми та визначити повноту джерельної бази;

– з'ясувати особливості політики українських і радянського урядів в управлінні видавничою справою та висвітлити процес формування державних інституцій;

– розкрити основні складники системи книгорозповсюдження;

– виявити особливості діяльності видавничих осередків, які випускали літературу в зазначений період;

– здійснити системний аналіз випуску книжкової продукції на терені України у 1917–1920 рр. за мовною ознакою, тематикою та географією книгодруку;

– охарактеризувати книговидавничу діяльність національних меншин України;

– виявити й бібліографічно опрацювати книжкові видання, надруковані в Україні упродовж 1917–1920 рр.

Об'єкт дослідження – процес становлення та розвитку книговидавничої справи в роки Української революції на тлі політичних і соціально-культурних перетворень.

Предмет дослідження – книжкові видання, випущені в Україні у 1917–1920 рр. та видавничі осередки, що діяли в цей час у країні, як об'єкти першооснови розбудови книговидавничої справи.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1917–1920 рр. – час становлення книговидавничої справи в Україні, характерними ознаками якого були заснування державних інституцій, які опікувалися видавничою сферою, значне зростання обсягів друку книжкових видань, формування нових видавничих осередків.

Методи дослідження. Для досягнення мети й вирішення завдань дисертації застосовано основні положення соціокомунікативного, системного, інформаційного, історичного підходів. Використано загальні положення теорії пізнання дійсності, що спираються на базові принципи: науковості, об'єктивності, цілісності, сутнісного аналізу.

На різних етапах дослідження застосовувалися відповідні методи: із загальних методів першорядне значення має історико-правовий, який дозволив

оцінити динаміку вирішення зазначеної проблеми, усвідомити масштаб діяльності державних інституцій, які сприяли налагодженню роботи видавничої сфери; при допомозі методу аналізу розглянуто тенденції розвитку книговидання в регіонах України, а метод синтезу дав змогу пізнати об'єкт дослідження як єдине ціле; аналітичний метод застосовувався, як інструмент дослідження особливостей і специфіки внутрішньо-системної взаємодії для виявлення причин і наслідків ідеологічного контролю та політичної цензури за видавничою діяльністю; описовий метод дозволив накопичити велику кількість фактичного матеріалу, який потім класифікувався та інтерпретувався; за допомогою порівняльно-типологічного методу встановлено, що видавничі осередки типізувалися: за формою власності та за формою організації; використано метод узагальнення, який допоміг узагальнити процес розвитку книговидання в Україні та відобразити основні результати дослідження; ретроспективний метод дав змогу звернутися до минулого, виділяючи при цьому найхарактерніші риси, тенденції та закономірності розвитку книговидавничої справи в Україні, статистичний використано для обліку кількісних показників випуску друкованої продукції; аналітико-тематичний – для з'ясування тематики видань у певний історичний період; бібліографічний став джерелом створення матеріалу до репертуару книжкової продукції, виданої в Україні впродовж 1917–1920 рр.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що *вперше*:

– здійснено комплексний аналіз питання і охарактеризовано стан його вивчення, виявлено джерельну базу дослідження;

– уведено до наукового обігу невідомі раніше факти і джерела діяльності українських і радянського урядів щодо створення вітчизняної видавничої сфери, зокрема процесу утворення державних інституцій та ухвалення правових документів, які регламентували функціонування книжкової справи;

– встановлено, що українські та радянські урядові установи одним із пріоритетних завдань поставили створення системи книгорозповсюдження, спрямувавши свою роботу на налагодження по всій країні мережі відповідних закладів;

– відтворено діяльність книговидавничих осередків, які за фінансової підтримки з боку держави в короткий термін налагодили широке друкування української книги; проаналізовано випуск книжкових видань за цільовим призначенням, що дало змогу виявити зміни у репертуарі, визначити рівень впливу подій на видавничу галузь і трансформації, які вони спричинили;

– окреслено характерні ознаки книговидання в регіонах України та визначено найбільші їх центри; акцентовано увагу на діяльності книговидавничої справи національних меншин, зокрема міністерств великоруських, польських та єврейських справ, яким демократичні уряди України конституційним шляхом забезпечили юридичне право та гарантії на вільний розвиток своєї культури;

– виявлено та бібліографічно опрацьовано книжкові видання, надруковані в Україні упродовж 1917–1920 рр.;

удосконалено:

– оцінку ролі державних інституцій, видавничих осередків та громадських об'єднань у створенні українського книговидання;

набули подальшого розвитку:

– ідеї історії видавничої справи в Україні як єдності її сегментів, формально розрізнених у часі;

– наукові уявлення про напрями диверсифікації проблематики досліджень книговидавничої справи в роки Української революції.

Практичне значення одержаних результатів. Фактичний матеріал, узагальнення й висновки дисертаційного дослідження істотно доповнюють і розширюють сучасні знання з книговидавничої справи в Україні. Вони можуть бути використані при підготовці курсів лекцій з історії видавничої справи, для укладання довідників, підручників, навчальних посібників, присвячених книговиданню, слугувати науково обґрунтованим матеріалом для написання праць про становлення та розвиток книговидавничої справи в Україні.

Укладений бібліографічний покажчик може бути використаний для формування репертуару книжкових видань державної бібліографії.

Особистий внесок здобувача. Вперше комплексно проаналізовано книговидавничу справу в Україні за 1917–1920 рр. З'ясовано особливості політики українських і радянського урядів в управлінні видавничою справою та проаналізовано випуск книжкових видань за цільовим призначенням. Підготовлено бібліографічний покажчик книг, виданих упродовж 1917–1920 рр. і введено до наукового обігу нові статистичні дані щодо їх випуску.

Дисертаційне дослідження та опубліковані наукові статті, в яких викладено основні положення наукової роботи, здобувач виконала самостійно. Наукові результати й висновки отримано одноосібно.

Достовірність та обґрунтованість результатів і висновків дослідження забезпечена методологічною основою роботи, завдяки використанню комплексу методів, які відповідають меті, завданням і предмету заданої теми.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження апробовано на міжнародних конференціях, а саме на XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Бібліотеки, музеї, архіви у медіа-просторі регіону» (Харків, 24 жовтня 2014 р.); Міжнародній науковій конференції «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» (Харків, 26–27 листопада 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору» (Київ, 4–6 жовтня 2016 р.); II Міжнародному форумі «Скориновские чтения 2016: книга как феномен культуры, искусства, технологии» (Мінськ, 6–7 вересня 2016 р.); XXII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Осінні наукові читання» (Вінниця, 28–29 вересня 2018 р.); XXI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Короленківські читання – 2018» за темою «Бібліотеки, архіви, музеї як центри освіти та саморозвитку особистості» (Харків, 24 жовтня 2018 р.).

Публікації. Основні положення й результати дисертаційного дослідження знайшли відображення в 19 наукових роботах, серед яких 11 статей,

надрукованих у наукових фахових журналах, 5 – тези доповідей на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, 1 – в іноземному виданні, 2 – «Видатні постаті України: біогр. довід.».

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку умовних скорочень, списку використаних джерел (270), додатків (2). Загальний обсяг дисертації – 231 сторінка, із яких 180 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано його мету й завдання, визначено об'єкт і предмет, наведено дані про зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Охарактеризовано методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про апробацію й впровадження результатів дисертації, публікації авторки.

У першому розділі **«Теоретико-методологічна основа та джерельна база дослідження»**, який складається з двох підрозділів, досліджено стан наукової розробки, охарактеризовано передумови розбудови книговидавничої справи в Україні, окреслено теоретичну базу та методи дослідження.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали роботи науковців, які працювали в галузях соціальних комунікацій, видавничої справи, книгознавства (О. Біличенко, Т. Ківшар, В. Маркова, В. Медведєва, М. Низовий, В. Ревегук, В. Різун, Д. Розовик, М. Сенченко, Ю. Телячий, М. Тимошик, О. Холод та ін.).

Відомі роботи С. Постернака, Ю. Меженка, Ант. Козаченка, які вийшли у 20-х роках XX ст. і стали одними з найповніших тогочасних досліджень у галузі книговидання. Зокрема С. Постернак, Ю. Меженко зазначали, що історія української книжки має бути одним із найголовніших проявів розвитку революції. У праці Ант. Козаченка подано узагальнювальні статистичні дані випуску книжкових видань зазначеного періоду.

У дисертації залучені роботи Є. Грищака, С. Гольдельмана, В. Дорошенка, І. Огієнка, які після встановлення радянської влади змушені були емігрувати і працювати за кордоном. Вони у форматі історичного аспекту аналізували видавничий рух років революції, знайомлячи науковий загал з книжковим рухом України.

Післявоєнні праці радянських дослідників А. Щербака, І. Золотоверхого, О. Дея, О. Молодчикова, С. Радченка відрізнялися від досліджень попередників заідеологізованістю – автори стверджували, що досягнення книгодрукування в Україні в 1917–1920 рр. є заслугою більшовицької революції.

Орієнтація на ідеологічно упереджені схеми призвела до ігнорування висвітлення видавничої сфери років Української революції, зокрема створення та діяльності державних органів, а робота приватних видавництв взагалі не досліджувалася. Громадський і культурний рух більшої частини тогочасних діячів розглядався як контрреволюційний, тобто функціонування видавничої сфери мало відбуватися винятково на основі соціалістичної ідеології.

У роки незалежності зросла кількість праць, присвячених різноманітним аспектам видавничої діяльності періоду Української революції, в яких суттєво переосмислено радянську історіографічну традицію, її концептуальні стереотипи та схеми. Сучасні науковці прагнуть до об'єктивного висвітлення тенденцій розбудови книговидавничої справи, зокрема намагаються виявити та розкрити основні закономірності її становлення та розвитку в кризові моменти, які відбувалися в країні; внести суттєві доповнення за допомогою введення до обігу нових джерел і фактів, щоб належним чином відобразити реальний хід подій, створити атмосферу правди, глибокого й конкретного осмислення тогочасних подій.

Науковий доробок сучасних дослідників Т. Ківшар, Д. Розовика, М. Сенченка, Ю. Телячого, М. Тимошика певною мірою заклав підвалини для подальшого розроблення порушеної проблематики.

Теоретично важливими для вирішення завдань дослідження стали праці О. Левчук, В. Хоню, Л. Фіть, Г. Зленко, які розглядали діяльність видавничих осередків, а також Н. Романюк, Т. Кароєвої, О. Дроздової, Н. Малиновської, В. Ханко, Н. Подоляко, які досліджували характерні особливості книговидання в регіонах України. Відомі роботи М. Рибакова, К. Авгитидиса, які вивчали книговидання національних меншин.

Таким чином, роботи сучасних вітчизняних науковців значно розширюють уявлення про становлення й розвиток книговидавничої справи в Україні.

Джерельною базою дослідження слугували віднайдені та введені до наукового обігу архівні документи, які розкривають невідомі раніше факти, зокрема Центрального державного архіву вищих органів влади та управління: Ф. 166 «Міністерство освіти України», Ф. 182 «Агітаційно-інструкторські поїзди імені В. І. Леніна, імені І. В. Сталіна, імені ІІІ Інтернаціоналу, «Червона Україна» при ВУЦВК і Реввійськраді Південно-Західного фронту», Ф. 1009 Полтавське товариство «Просвіта», м. Полтава, Ф. 1113 «Управління преси та інформації Української Народної Республіки», Ф. 1184 «Головне управління в справах друку Української Держави», Ф. 1336 «Комісар у справах друку Харківського губернського громадського комітету», Ф. 2201 «Міністерство освіти Української Держави», Ф. 3576 «Всесвіт», Ф. 3919 «Дзвін», Ф. 4303 «Друкарь», Ф. 3585 Правобережна філія «Українського видавництва в Катеринославі «Товариство на вірі», м. Кам'янець-Подільський, а також Центрального державного архіву громадських об'єднань України: Ф. 1 «Центральний Комітет Комуністичної партії України», Центрального державного історичного архіву України: Ф. 707 «Управління Київського учбового округу».

Джерельну базу роботи також сформував значний масив опублікованих документів, серед яких законодавчі акти щодо фінансової допомоги видавництвам України згідно з виданнями «Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народньої Республіки» (1919), «Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України» (1919). Допоміжну інформацію наведено зі збірника документів та матеріалів «Книга и книжное дело в Украинской ССР» (1985).

Використано матеріали (звіти, плани, статути, проспекти й каталоги) щодо діяльності видавничих осередків, доповіді губернських народних земств і управ, кооперативних товариств та спілок. Ці документи насичені значною кількістю фактичного матеріалу, статистичних даних і висвітлюють основні напрями роботи видавничих осередків.

Методологічним підґрунтям дисертаційної роботи стали соціокомунікативний, системний, інформаційний, історичний підходи. Використано загальні положення теорії пізнання дійсності, що спираються на базові принципи: науковості, об'єктивності, цілісності, сутнісного аналізу. Принцип науковості передбачає обов'язкову доказовість положень та висновків, спирання на джерельні матеріали. Для оцінки подій і явищ, що відбувалися в аналізований період і впливали на розбудову книговидання в Україні застосовувався принцип об'єктивності. Принцип цілісності передбачає аналіз цілісності досліджуваного процесу, принцип сутнісного аналізу використано для розкриття протиріч у предметі дослідження, простеження взаємозв'язку та взаємозалежності кількісних і якісних змін.

До методологічного інструментарію уведено комплекс наукових методів: історико-правовий, аналізу та синтезу, аналітичний, описовий, порівняльно-типологічний, метод пізнання, ретроспективний, статистичний.

Використано спеціальні книгознавчі методи — аналітико-тематичний, бібліографічний. Перший для з'ясування тематики видань у певний історичний період; другий став джерелом створення матеріалу до репертуару книжкової продукції, виданої в Україні впродовж 1917–1920 рр.

Застосовані методологічні підходи, принципи та методи використані у роботі, дозволили об'єктивно дослідити тему дослідження. Сукупно дані методи допомогли у вивченні джерел та опануванні наявної літератури, систематизації й узагальненні отриманої інформації. Це дало можливість уникнути суб'єктивних оцінок, забезпечити наукову достовірність результатів роботи, викласти матеріали у послідовній і логічно завершеній формі.

У другому розділі **«Становлення українського книговидання і книгорозповсюдження»**, який складається з чотирьох підрозділів, розкрито ключові етапи діяльності українських та радянського урядів у питанні книговидання, ухвалення ними законодавчих актів у мовній політиці, видавничій сфері, надання фінансової підтримки видавничим осередкам, проаналізовано систему книгорозповсюдження та випуску книжкових видань за цільовим призначенням.

Встановлено, що незважаючи на складні умови, державні органи розгорнули активну правову діяльність, ухваливши понад 40 законодавчих актів, які регламентували функціонування видавничої сфери. Українські уряди спромоглися створити умови для розбудови книговидання, заснувавши державні інституції в галузі видавничої справи виділяючи кошти для налагодження праці видавництв. За результатами дослідження встановлено, що в Україні у 1917–1920 рр. вийшло 11 476 назв книжкових видань, з яких українською мовою 4244 назви.

Обгрунтовано, що одним із найвагоміших здобутків книговидавництва в роки Української революції стало стрімке розповсюдження української книги, викликане практичними потребами суспільства, особливо 1918 р., коли було видано найбільшу кількість книг рідною мовою.

Воєнні дії 1919–1920 рр. і кризовий стан у політичному та економічному житті країни стали справжньою соціокультурною проблемою, яка призвела до зниження показників випуску української книжкової продукції та захоплення, з приходом радянської влади, національного ринку російськомовними виданнями, які надходили з Росії та передруковувалися в Україні. Чимало видавництв припинило діяльність, закривалися друкарні, не всі плани, намічені видавничими осередками, вдалося виконати.

Більшовики націоналізували та монополізували видавничу сферу. Випуск книжкової продукції залежав від «Всевидаву», який цілком і повністю підпорядковувався ЦК КП(б)У.

Доведено, що видавничі осередки організували книготорговельну мережу для розповсюдження видань, куди увійшли книгарні, книжкові склади, кіоски на залізничних вокзалах, хати-читальні. Більшовики, прийшовши до влади, залучили до розповсюдження літератури Укрцентраг, (згодом «Всевидав»), політвідділи військових частин, агітпотяги.

З'ясовано, що видавництвами надруковано найбільшу кількість видань. Визначено, що фінансова допомога з боку держави (безвідсоткові позики для зміцнення друкарської бази та придбання паперу) сприяла налагодженню в короткий термін широкомасштабного друкування книжкової продукції. Особливо уряд підтримував видавничі осередки, які випускали навчальну літературу для шкіл.

Охарактеризовано тематичний аспект книжкових видань у зв'язку із суспільно-політичними подіями, які відбувалися в державі. Такий підхід дав змогу виявити зміни у репертуарі, визначити рівень впливу подій на видавничу галузь.

У третьому розділі **«Особливості розвитку книговидання в Україні»**, який складається з трьох підрозділів, розкрито характерні особливості книговидавничої справи України (загалом і в регіонах).

Обгрунтовано, що книговидавнича справа у перші роки революції перебувала в стані активного підйому, оскільки уряд УЦР дозволив видавничим осередкам вільно й без цензурних обмежень випускати книги різноманітної тематики, ознайомлюючи читачів як із творами українських митців, так і витворами національних меншин.

Встановлено, що реальні здобутки книговидання 1917–1918 рр. були зумовлені увагою уряду до випуску національної книги та доволі стабільною внутрішньополітичною ситуацією в Українській Державі, що мало позитивні наслідки, зокрема збільшення у рази випуску україномовних книжкових видань. 1919–1920 рр. стали кризовими як у політичному, так і економічному житті України, що призвело до зниження показників випуску української книги. Аналіз діяльності видавничої сфери за 1919–1920 рр. виявив, що

радянська влада обмежила її роботу, централізувавши друк книжкових видань за допомогою «Всевидаву».

Напрацювання ретроспективних джерел та їх узагальнення дали змогу дослідити книговидавничу діяльність на території України (згідно ІІІ Універсалу УЦР), а саме в Київській, Волинській, Харківській, Катеринославській, Полтавській, Подільській, Херсонській, Чернігівській і Таврійській губерніях. Регіональний підхід у дослідженні надав можливість простежити як загальну закономірність динаміки розвитку книжкової справи в Україні, так і виявити специфічні риси, властиві певній місцевості, що сприяло найбільш точному висвітленню особливостей роботи книговидавничої сфери в Україні. Доведено, що випуск книжкових видань за територіальною ознакою мав нерівномірний розподіл. Найбільше книг випущено у трьох губерніях України: Київській, Харківській, Херсонській; найменше — у Волинській та Таврійській.

Досліджено видавничу діяльність нацменшин України, які упродовж 1917–1920 рр. випустили понад 60% назв книжкових видань. Охарактеризовано діяльність міністерств великоруських, польських та єврейських справ.

Підготовлено бібліографічний покажчик книжкових видань 1917–1920 рр., в якому уміщено книги з різних галузей знань і сфер практичної діяльності. Для якнайповнішого відображення обсягу книговидання на терені України до покажчика внесено і книги, надруковані мовами нацменшин.

ВИСНОВКИ

1. Українські науковці досягли значного поступу у вивченні книговидавничої справи в Україні 1917–1920 рр., але переважна частина проаналізованих праць фрагментарно висвітлює складний процес її розбудови. Сучасні вчені зробили помітний внесок у подолання стереотипів комуністичної системи і на оновленій теоретико-методологічній основі відбулося осмислення потреби виправлення викривлень, притаманних працям радянських дослідників щодо генези книговидавничої справи періоду Української революції.

Аналіз джерельної бази дав змогу проаналізувати тодішні явища і факти, дозволивши уникнути однобічної оцінки подій, всебічно вивчити проблему та зробити відповідні висновки та узагальнення.

Теоретичним підґрунтям дисертації стали праці вітчизняних учених із соціальних комунікацій, видавничої справи, книгознавства, зокрема О. Біличенко, О. Дроздової, Я. Ісаєвич, Т. Ківшар, В. Маркової, В. Медведєвої, М. Низового, Я. Приходи, В. Ревегука, В. Різуна, Д. Розовика, Н. Романюк, М. Сенченка, Ю. Телячого, М. Тимошика, О. Холода, Л. Фіть, у яких визначено сутність книжкової справи, як соціального інституту, інформаційного осередку, здатного здійснювати дослідження з видавничої справи, які сприяють задоволенню інформаційних потреб користувачів.

На основі використання методології соціокомунікативного, системного, інформаційного, історичного підходів, а також сукупності дослідницьких принципів: науковості, об'єктивності, сутнісного аналізу, цілісності та методів: історико-правового, аналізу та синтезу, аналітичного, описового, порівняльно-типологічного, пізнання, ретроспективного, статистичного відтворено динаміку

розбудови книговидавничої справи України і визначено її як діяльність, спрямовану на задоволення внутрішніх запитів читацького загалу.

2. Доведено, що розвиток книговидавничої справи зазначеного періоду був зумовлений політикою урядів (УЦР, УНР, Гетьманату, Директорії), яка сприяла піднесенню рівня українського книговидання і мала на меті через найкращі зразки друкованого слова виховати власного читача, а зрештою й українство – як свідоме й життєздатне національне утворення.

Заснування державних інституцій, введення законодавчих актів щодо видавничої діяльності, фінансова підтримка книговидавців, забезпечення друку україномовної навчальної літератури є незаперечною заслугою українських урядів. Попри суперечливість своєї соціальної політики, вони дбали про піднесення національної культури й робили для цього все можливе, за крайньої обмеженості матеріальних коштів і загрозливої ситуації фактичної громадянської війни. Підсумовуючи результати діяльності українських урядів у видавничій сфері, зазначимо, що в її управлінні вони намагалися діяти системно, вперше створивши в Україні державні інституції з функціями керівництва та організації галузі.

3. З'ясовано особливості організації книготорговельної мережі для розповсюдження видань, до якої увійшли інформаційні бюро, книгарні, книжкові склади, кіоски. Книги розповсюджували книгоноші на ярмарках, укладалися угоди між видавництвами та фізичними особами, використовувалися рекламні каталоги видавництв та періодичні видання (на сторінках яких подавалися відомості про випуск нових книг).

Радянська влада створила Укрцентраг, що реалізовував друковану продукцію через роздрібну торгівлю. Через зруйноване громадянською війною транспортне сполучення між регіонами країни більшовицької літератури бракувало у більшості населених пунктів, і для організації комуністичної агітації влада сформувала агітаційно-інструкторські потяги, які отримували книги і брошури у «Всевидаві». Більшовики організували систему розповсюдження літератури в Україні через бібліотечну мережу (партійні, профспілкові, клуби), визначивши кількісні показники книжкових видань для різних категорій бібліотек.

4. Розбудова книговидання періоду Української революції характеризується появою значної кількості новоутворених видавничих осередків. Доведено, що кооперативні видавництва стали найпоширенішою формою видавничих осередків 1917–1918 рр. завдяки структурній мобільності, ефективності й простій організації управління.

У 1919–1920 рр. ситуація в країні різко змінилася, зокрема прихід до влади більшовиків сприяв удержавленню видавничої справи. Влада ліквідувала найбільші українські видавництва та кооперативні союзи, а їхнє друкарське обладнання конфіскувала.

Результати дослідження свідчать, що у 1917–1920 рр. видавничою справою займалися: видавництва та видавничі товариства, державні установи, при яких створювалися видавничі відділи (міністерства, наркомати, губернські народні управи), друкарні, кооперативні союзи та спілки, наукові та громадські

установи, навчальні заклади, товариства «Просвіта», політичні партії, військові підрозділи, редакції газет та журналів, книжкові магазини, приватні особи.

5. Охарактеризовано тематичний аспект книжкових видань у зв'язку з суспільно-політичними подіями, які відбувалися в державі. Тематика книжкових видань свідчить про продуману роботу видавничих осередків, яка сприяла формуванню свідомого і активного громадянина.

Виокремлено десять тематичних розділів (політична література, соціально-економічна, природничо-наукова, сільськогосподарська, технічна, медична, література з освіти й культури, художня, література для дітей та з військових питань).

У 1917–1918 рр. в Україні лідирувала за випуском соціально-економічна література (1917) та література з освіти й культури (1918). Аналізуючи 1919–1920 рр., акцентовано увагу, що більшовицьке керівництво розпочало використовувати книговидавництво для пропаганди серед українського народу своєї ідеології та привернення його на свій бік. Про це свідчить випуск політичної літератури, який 1919 р. становив 21%, 1920 р. – 38,3% від загальної кількості тогорічних видань.

6. Обґрунтовано ідею, що друкування книжкових видань рідною мовою, спроможність їх вільного розповсюдження по всій етнічній території українські уряди розглядали як поштовх до монолітності нації в межах єдиної держави. В роботі наведено узагальнювальні кількісні показники випуску україномовної літератури, так, за результатами дослідження, упродовж 1917–1920 рр. кількість назв книг, надрукованих державною мовою, становила 37% від загальної кількості видань.

Результати дослідження свідчать, що 1917 р. у всіх губерніях держави друк книг російською мовою перевищував випуск українською (тобто становив понад 50%). Починаючи з 1918 р. і в наступні роки відсоток книг, надрукованих державною мовою, переважав у Київській (1918, 1920), Катеринославській (1918), Полтавській (1918–1920), Подільській (1918–1920), Волинській (1918–1920) губерніях. У чотирьох регіонах, а саме в Харківському, Херсонському, Чернігівському, Таврійському, друк книг українською мовою не перевищував 30%.

Встановлено, що роком української книги став 1918-й, оскільки тоді вперше і востаннє за період Української революції видавці випустили книг українською мовою більше, ніж мовами нацменшин, а також вперше в історії країни розпочалося широкомасштабне друкування підручників рідною мовою, що зробило книгу доступною для використання в системі освіти, серед широкої читацької аудиторії й позитивно вплинуло на процес національно-культурного будівництва.

7. Виділено особливості книговидання в кожній із дев'яти губерній України. Встановлено статистичні дані випуску книжкових видань за територіальною ознакою. За результатами дослідження, упродовж 1917–1920 рр. найбільше надруковано книжкових видань у 1917 р.

Центрами книговидання були Київська, Харківська та Херсонська губернії (надрукували 77,2% від загальної кількості назв книг), лідируючи за кількісними і якісними показниками. Нестабільна політична ситуація та воєнні

дії на території України призвели до скорочення випуску видань, через що 1920 р. надруковано книг вдвічі менше порівняно з 1917 р.

8. З'ясовано особливості розвитку книговидання національних меншин, яким влада гарантувала правові засади діяльності у культурній сфері, заснувавши спеціальні структури (міністерства великоруських, польських та єврейських справ), створивши умови для забезпечення фінансування та підтримки матеріально-технічної бази видавничих осередків та громадських організацій. Видавничі осередки національних меншин стали важливим складником національно-культурного життя українського суспільства аналізованого періоду, оскільки упродовж 1917–1920 рр. ними видано понад 60% книжкових видань від загальної кількості і найбільше вийшло книг російською мовою.

9. Підготовлено матеріали до репертуару книжкових видань, надрукованих упродовж 1917–1920 рр. (в електронному вигляді, у форматі Word). Виявлено більшість книг і, незважаючи на можливі лакуни, з максимальною повнотою відтворено випуск книжкових видань зазначеного періоду. У процесі роботи над покажчиком опрацьовано тогочасні каталоги видавництв та сучасні бібліографічні покажчики книжкових видань, надруковані в Україні, Росії, Польщі, електронні каталоги українських і зарубіжних бібліотек, фонд україніки, що зберігається в ДНУ «Книжкова палата України імені Івана Федорова».

Згідно з підготовленим покажчиком отримано нові кількісні показники виданої в досліджуваний період книжкової продукції, її мовного складу, динаміки та географії друку, що сприяло відтворенню об'єктивної історії книговидання.

10. Після поразки Української революції видавнича справа зазнала певних втрат, зокрема найактивніший його елемент – кооперативні та приватні видавничі осередки радянський уряд ліквідував, а частину націоналізував, через що друк української книги зменшився і 1920 р. становив 777 назв.

У висновку зазначимо, що діяльність видавничої сфери була б продуктивнішою, якби не часті зміни влади, цензурні та ідеологічні вимоги до друкованого слова, а також втручання влади у роботу видавничих осередків, зокрема реквізиція друкарень, паперу різними урядовими та військовими установами, руйнація транспорту, націоналізація видавництв та книжкової продукції. На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що найбільшим надбанням для країни стало скасування заборони на український друк, введення на державному рівні законодавчих актів щодо української мови, заснування державних інституцій у сфері видавничої справи, що дало змогу активізувати культурне життя суспільства. Значно зросли обсяги випуску видань, фахівці працювали над створенням нової української термінології, словників, а також історичної, навчальної літератури для школи та самоосвіти.

Результати дослідження доводять, що видавнича справа була важливим складником національно-культурного й політичного життя українського суспільства і влада використовувала цей чинник для втілення своїх ідей.

Загалом, пропонована тема потребує подальшого вивчення та більш поглибленого дослідження видавничої справи національних меншин України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Васьківська О. Л. Уведення української мови в 1917–1920 роках у державних установах та освітніх закладах. Вісник Книжкової палати. 2010. № 10. С. 26–28.

2. Васьківська О. Л. Друкована книжкова продукція видана на терені України у 1917 році. Вісник Книжкової палати. 2010. № 12. С. 25–28.

3. Васьківська О. Л. Відродження національного книговидання: 1918 рік. Вісник Книжкової палати. 2011. № 6. С. 26–31.

4. Васьківська О. Л. Книжкова продукція у третьому році відбудування Української держави. Вісник Книжкової палати. 2011. № 10. С. 32–37.

5. Васьківська О. Л. Управління по справах друку в добу Гетьманату та діяльність книговидавничих осередків у 1918 році. Вісник Книжкової палати. 2015. № 11. С. 41–46.

6. Васьківська О. Л. Історіографія книговидавництва в Україні становлення та розвиток. Вісник Книжкової палати. 2016. № 4. С. 41–47.

7. Васьківська О. Л. Політичні чинники формування тематики книжкових видань у роки визвольних змагань (1917–1920 рр.). Вісник Книжкової палати. 2017. № 2. С. 32–39.

8. Васьківська О. Л. Книгорозповсюдження в Україні в роки визвольних змагань (1917–1920 рр.). Вісник Книжкової палати. 2017. № 4. С. 41–51.

9. Васьківська О. Л. Книговидавнича справа в губерніях України у роки визвольних змагань (1917–1920 рр.): тенденції розвитку. Вісник Книжкової палати. 2018. № 2. С. 38–48.

10. Васьківська О. Л. Видавнича діяльність міністерств великоруських, польських, єврейських справ у 1917–1920 рр. Вісник Книжкової палати. 2018. № 6. С. 41–48.

11. Васьківська О. Л. Державницька політика українських та радянського урядів у сфері книговидання в роки визвольних змагань. Бібліотечний вісник. 2018. № 5. С. 28–32.

Статті в іноземних виданнях:

12. Васьківська О. Л. Роль книги у становленні видавничої галузі в Україні років визвольних змагань. Скориновские чтения 2016: книга как феномен культуры, искусства, технологии : материалы II Международного форума, Минск, 6–7 сентября 2016 г. Минск : БГТУ, 2016. С. 19–23.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

13. Васьківська О. Л. Роки визвольних змагань: видання україномовної літератури з освіти. «Бібліотеки, музеї, архіви у медіа-просторі регіону» : матеріали XVI міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 24 жовт. 2013 р. У 2 ч. Ч. 2.

Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад. Н. І. Капустіна ; редкол.: В. Д. Ракитянська (голова) та ін.]. Харків, 2014. С. 206–211. Електрон. аналог: http://ru.calameo.com/read/0006329451e31f2f400d3.

14. Васьківська О. Л. Діяльність національних меншин України у сфері книговидавничої справи років визвольних змагань. «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» Матеріали міжнародної наукової конференції (26–27 листопада 2015 р.). Харків : ХДАК, 2015. С. 48–49.

15. Васьківська О. Л. Новітні дослідження книговидання в Україні років визвольних змагань (1917–1920 рр.). Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.). НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів – членів МААН. Київ, 2016. С. 589–593.

16. Васьківська О. Л. Діяльність видавництв та видавничих товариств в Україні у роки визвольних змагань (1917–1920 рр.). «Осінні наукові читання» : матеріали XXII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, Вінниця, 28–29 вересня 2018 р. Вінниця, 2018. С. 4–10.

17. Васьківська О. Л. Бібліографічний покажчик книжкових видань за 1917–1920 рр. як складова інформаційного середовища України. Короленківські читання – 2018. «Бібліотеки, архіви, музеї як центри освіти та саморозвитку особистості» : прогр. XXI Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 24 жовт. 2018. Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Харків. держ. акад. культури, Харків. обл. від-ня (філія) ВГО «Укр. бібл. асоц.». Харків, 2018. С. 13.

Матеріали, які додатково відображають результати дослідження:

18. Васьківська О. Л. Меженко Юрій Олексійович (1892–1969). Видатні постаті України [Текст] : Біогр. довід. / [Авт. кол.: Бабкіна О.В., Базильчук Г.К., Барчан Г.Ю. та ін. Редкол.: Щокін Г.В. (голова) та ін.] ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом, Кн. палата України. Київ : МАУП: Кн. палата України, 2004. С. 551.

19. Васьківська О. Л. Стеценко Кирило Григорович (1882–1922). Видатні постаті України [Текст] : [біогр. довід.]. [Антонюк О.В., Бабкіна О.В., Баєва О.В. та ін. редкол.: Щокін Г.В. (голова) та ін.] ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. 2-ге вид., доповн. Київ : МАУП: Кн. палата України, 2007. С. 1194.

АНОТАЦІЯ

Васьківська О. Л. Книговидавнича справа в Україні 1917–1920 рр. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.05 – теорія та історія видавничої справи та редагування. – Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, 2019.

У дисертації розроблено теоретичні та методичні засади дослідження розвитку книговидавничої справи років Української революції.

Досліджено особливості розбудови книговидання в 1917–1920 рр. Встановлено, що видавнича сфера на початковому етапі революції перебувала в стані піднесення, ставши одним із визначальних векторів розвитку суспільства. Охарактеризовано основні напрями державотворчої політики українських урядів в галузі книговидання, висвітлено роботу книговидання на території України і розкрито діяльність видавничих осередків.

Здійснено аналіз випуску (за мовним і тематичним аспектом) та розповсюдженню книжкових видань, наведено узагальнюючі кількісні показники друку. Окреслено пріоритети діяльності міністерств великоруських, польських та єврейських справ.

Підготовлено бібліографічний покажчик книжкових видань за 1917–1920 рр., який налічує 11 476 назв книг.

Ключові слова: книжкові видання, державна політика, державні інституції, видавничі осередки, книгорозповсюдження, національні меншини, тематика видань, бібліографічний покажчик книг.

АННОТАЦИЯ

Васьковская О. Л. Книгоиздательское дело в Украине 1917–1920 гг. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук по социальным коммуникациям по специальности 27.00.05 – теория и история издательского дела и редактирования. – Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, 2019.

В диссертации разработаны теоретические и методические основы исследования развития книгоиздательского дела периода Украинской революции.

Исследованы особенности развития книгоиздания в 1917–1920 гг. Установлено, что издательская сфера на начальном этапе революции находилась в состоянии подъема, став одним из главных векторов развития общества. Охарактеризованы основные направления государственной политики украинских правительств в области книгоиздания, освещена работа книгоиздания на территории Украины и раскрыта деятельность издательских центров.

Осуществлен анализ выпуска (по языковому и тематическому аспектам) и распространению книжных изданий, приведены обобщающие количественные показатели их выпуска. Определены приоритеты деятельности министерств великорусских, польских и еврейских дел.

Подготовлен библиографический указатель книжных изданий за 1917–1920 гг., который насчитывает 11 476 названий книг.

Ключевые слова: книжные издания, государственная политика, государственные институты, издательские центры, книгораспространение, национальные меньшинства, тематика изданий, библиографический указатель книг.

SUMMARY

Vaskivska O. L. Book publishing in Ukraine 1917–1920. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Social Communications in specialty 27.00.05 – theory and history of publishing and editing – Kiev National University of Culture and Arts, Kyiv, 2019.

The dissertation is the first generalized study of the formation and development of book publishing in Ukraine during the period of liberation. It was established that the publishing sphere at the initial stage of the revolution was in an active state of recovery, becoming one of the decisive vectors of the development of society, having initiated a qualitatively new level of cultural and educational tasks consistent with ensuring access of the public to scientific knowledge. Complex use of generals theory cognition reality, thatleans against base principle: scientific character, objectivity, concrete analysis, with of scientific and special methods it wasallowed the system to reconstruct the difficult process offorming of publishing business in Ukraine 1917–1920. The main content of the study is the coverage of the state policy of the Ukrainian governments, which created the conditions for the rise of book, state institutions, introducing legislative acts in the publishing industry, providing funds for organizing the work of publishing houses.

The analysis of the issue and distribution of book editions during the years of the Ukrainian Revolution was carried out. The paper summarizes the quantitative indicators of the printing as Ukrainian-language literature, as well as the languages of the national minorities. The characteristic signs of book publishing in each of the nine provinces of Ukraine are investigated; the work of ministries of the Great Russian, Polish and Jewish affairs is highlighted; the activities of publishing houses that worked on the territory of Ukraine and made a significant contribution to the development of book publishing.

The achievements and problem aspects in the book industry are defined. The bibliographic index of books for the years 1917–1920 was created, which has 11 476 book titles.

Key words: book edition, state policy, state institutions, publishing houses, books distribution, book publishing in the provinces of Ukraine, national minorities, issues of publications, bibliographic index of books.